

ПРАВознавство

УДК 342.922 : 346.2 (477)

*Баклан О. В., к. юр. н., доцент, професор кафедри
фінансового та адміністративного права УДУФМТ*

СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

Аналізується зміст та деякі теоретичні погляди окремих учених на таке поняття як громадський контроль у сфері підприємництва. Висловлено деякі авторські погляди на зазначену проблематику.

Ключові слова: громадський контроль, сфера підприємництва, господарська діяльність.

Літ. 33.

*Баклан О. В., к. юр. н., доцент, професор кафедри
фінансового та адміністративного права УГУФМТ*

СУЩНОСТЬ ГРАЖДАНСКОГО КОНТРОЛЯ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Анализируется содержание и некоторые теоретические взгляды некоторых ученых на такое понятие как общественный контроль в сфере предпринимательства. Высказаны некоторые авторские взгляды относительно обозначенной проблематики.

Ключевые слова: общественный контроль, сфера предпринимательства, хозяйственная деятельность/

This article analyzes some of the theoretical content and the views of some scholars to such a thing as a social control in business. Expressed by some author's views on the issues indicated.

Key words: social control, the scope of business, economic activity.

Постановка проблеми. Правове осмислення та передбачення розвитку такого соціального явища, як громадський контроль, є важливим завданням сучасної науки адміністративного права. Оскільки здійснення громадського контролю в різних сферах суспільного життя є концептуальним напрямом адміністративної реформи та реформування українського суспільства загалом. Нині це визнається і сучасними науковцями, і державними діячами як одне із найважливіших практичних і теоретичних завдань української правової науки. Безпосередньо зазначена проблематика сучасною наукою досліджувалась лише фрагментарно.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи опубліковані протягом останніх десятиріч праці, де розглядається й аналізується контрольно-наглядова діяльність за діяльністю органів публічної влади можна певним чином стверджувати про значне розширення аспектів дослідження контролю як соціального явища [1–4]. В окремих роботах можна знайти характеристику деяких видів контролю (нагляду), зокрема засади парламентського контролю [5], конституційного контролю тощо [6]. Варто відмітити, що в межах економічного підходу до вивчення громадського контролю особливий акцент робиться на важливості такого компонента, як податковий контроль. Так, наприклад, у роботах науковців-економістів [7, 8.]

дається визначення та аналіз самої природи податку як особливої форми громадського контролю, функціональної спрямованості та оптимальних шляхів інституалізації податкової системи. Проблеми вивчення економічних аспектів фінансового контролю в суспільстві присвятили дослідження такі відомі науковці, як О. П. Рябченко [9], Л. А. Савченко [10], Ю. О. Блащук [11] та ін. Подальший розвиток ринкових відносин обумовив наукову розробку специфіки державного фінансового контролю підприємницької діяльності [12], антимонопольного контролю [13], громадського контролю у сфері підприємництва [14, с. 250–267].

Тому **метою та завданням** статті є постановка деяких практично-прикладних питань щодо сутності функціонування громадського контролю, зокрема, у сфері підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Підвищення наукового, державного та громадського інтересу до такого соціально-правового феномену, як громадський контроль, в тому числі й у сфері підприємництва, як і прояв його характерних рис і практичний розвиток в сучасних умовах, найчастіше можна спостерігати в період загальнодержавних або місцевих виборів тощо. Відповідно можна погодитися з думкою, що це обумовлено дією таких чинників, як глобалізація та інформаційна революція [15; 16]. У зв'язку з цим, враховуючи новітні концепції розвитку сучасного суспільства, деякі вітчизняні вчені вважають аксіологічний і глобальний напрям наукових сучасних досліджень визначальним [17, с. 14], що можна вважати продовженням розробки теорії інформаційно-мережевого суспільства, обґрунтованої ще М. Кастельсом, який розглядає глобалізацію не в площині лінійної неоеволюції, а переводить її на системну мережеву основу. М. Кастельс ознаку часу слушно не бере як єдиний вимір суспільного розвитку. На його думку, на перший план виходить ознака простору, тобто не лише часові зміни, а й зміни структури простору визначають розвиток суспільства та історії [16].

На думку І. Г. Кудрі, одного вигідного геополітичного або гео економічного становища ще недостатньо для ефективного розвитку будь-якого соціального явища, необхідно насамперед визначитися із власною геокультурною ідентифікацією саме таке положення має стати стратегічним для трансформації українського суспільства [17, с.14]. Це положення, на наш погляд, є справедливим і для громадського контролю у сфері підприємництва та господарської діяльності. При цьому слід ураховувати, що, як підкреслює Л. В. Коваль, мета контрольної діяльності та мета нагляду збігаються. Контроль може бути попередній, превентивний, поточний та заключний. Для нагляду ж характерним є наступний контроль із призупиненням акту з вимогами усунення порушень закону [18, с.163]. Такі часові характеристики притаманні і для громадського контролю у сфері підприємництва та господарської діяльності загалом.

Як підкреслює Т. В. Наливайко [19, с. 15–16], класичні модернізаційні підходи вбачають суспільний розвиток лише в технічній модернізації, заснованій на прогресі природничих наук. Така інструменталістська методологічна позиція характерна загалом для постіндустріальної парадигми. Технологічний розвиток, згідно з цими підходами, становить основу єдиного типу цивілізації. Але залишаються поза увагою культурно-цивілізаційні особливості країн третього світу й пострадянського простору. Єдино можливим варіантом модернізації визнається західна модернізаційна модель. Перспективною альтернативою інструменталістського обґрунтування модернізації є сучасна постмодернізаційна позиція пояснення аксіологічності трансформаційних процесів. Отже, як зазначає Т.В. Наливайко, на зламі ХХ–ХХІ ст. виразно проявилася неадекватність традиційних теорій модернізації наявному стану речей, що спонукало до розробки нових підходів до вивчення оновлювальних процесів та відповідної сучасним реаліям моделі контрольних функцій громадськості. При цьому слід ураховувати насамперед глобальний і ціннісний вимір сучасних інноваційних змін, а також позитивний досвід країн, де успішно впроваджуються модернізаційні моделі [19, с. 15–16]. Цей висновок, на наш погляд, є придатним і для здійснення громадського контролю у сфері підприємництва.

Безперечно, що добре організована система контролю й нагляду одночасно є конструктивним елементом, методом та формою управлінської діяльності. Як відмічалось на початку статті, окремі системні наукові дослідження контролю як соціального явища, зокрема, і у сфері підприємництва тощо, вітчизняні науковці розпочали (а деякі знайшли нове продов-

ження) в останні два десятиріччя ХХ ст., коли політичні трансформаційні процеси в вітчизняному суспільстві набули незворотного характеру. В контексті нашого дослідження з даної проблематики уявляється найбільш влучною думка О. Ф. Андрійко, яка вважає, що при переліку функцій управління (де контроль ставиться в кінці цього переліку) та їх розгляді мова йде не про другорядність контролю як виду діяльності, а про послідовність дій у процесі управлінської діяльності [20]. Відтак, досліджуючи правову природу контролю, громадського контролю у сфері підприємництва тощо, особливо актуалізуються питання визначення змісту, зовнішнього прояву, функцій та принципів реформування державно-правових і суспільно-правових процесів узагалі та реалізації контрольно-наглядової діяльності зокрема.

Беззаперечним є твердження, що проблема дослідження такого соціально-правового феномена, як контроль має міжгалузевий та багатоаспектний характер. Акцентуючи увагу на правових, політичних, соціологічних, економічних аспектах вивчення контролю як соціального явища, у аспекті правового підходу до порозуміння, зокрема, громадського контролю в працях більшості вчених-дослідників наголошується переважно лише на нормативному та інституціональному аспектах цієї проблеми. Серед фахівців, які досліджували і досліджують правовий аспект громадського контролю в умовах минулого та сучасного розвитку України, безумовно можна назвати низку цікавих наукових робіт [21–23]. Соціологи, які проводять дослідження контролю зосереджуються на вивченні громадського контролю як елементу організації суспільства. Громадський контроль розглядається відомими представниками соціологічної науки як один із концептуальних основних елементів соціологічної теорії. Саме так громадський контроль характеризується у багатьох соціологічних теоріях, що належать відомим зарубіжним вченим [24; 25]. У цьому зв'язку слід звернути увагу на ще один цікавий спосіб тлумачення контролю як методу управління поведінкою шляхом використання певних культурних факторів. Цей підхід знайшов відображення у наукових роботах М. Вебера [26], Д. Белла [27], З. Фрейда [28] та інших відомих зарубіжних вчених: філософів, психологів, соціологів, політологів та інших фахівців.

Що ж стосується визначення сутності контрольної діяльності вченими-адміністративістами, то протягом багатьох років у них практично не виникає суперечок. Так, сутність контролю, як підкреслюють О.Ф. Андрійко, В.К. Колпаков, М.С. Студенікіна та інші, полягає в спостереженні за відповідністю діяльності підконтрольного об'єкта тим приписам, які він (об'єкт) отримав від управляючої ланки [20, с. 221–222; 29, с. 662.; 30, с. 7].

На наш погляд, суттєвий внесок у розробку теорії громадського контролю зробили такі вчені, як Н. Л. Бойко [31] та О. І. Сушинський [32]. Так, на погляд О. І. Сушинського, на контроль публічної влади можна дивитися як на владний стан, як об'єктивно детерміноване явище, яке досягається внаслідок здійснення комплексу суспільно значущих (владних) функцій. Відповідно до аксіоматичного тлумачення того, що будь-яка діяльність соціального характеру завжди ідеологічно обумовлена, О. І. Сушинський, як і вчені-адміністративісти, зазначає, що владна діяльність не може відбуватися без контролю як її невід'ємної складової. Тобто тут чітко інтерпретується контроль і як первинна, і як вторинна (похідна) функція та діяльність (стадія управлінського процесу тощо).

У сенсі розробки питання мотивації, на думку вченого, контроль (нагляд) є і первинним, і перманентним. Мотивація діянь будь-якого дієздатного суб'єкта обумовлена контролем явищ, подій, фактів (в тому числі юридичних) тощо, тому контроль в оригінальному розумінні О. І. Сушинського, на відміну від поширеної думки, є насамперед первинною, а не тільки вторинною діяльністю [32, с. 29].

Як помітне соціально-філософське дослідження громадського контролю також слід відмітити дослідження В. В. Волобуєва, в якому проаналізовано ідеологію в середині підприємства як чинник формування суб'єкта господарської діяльності в сучасних умовах ринкової економіки та її впливу на соціальний організм на мікрорівні, збереження його організаційно-господарської цілісності та розвитку єдиного локалізованого семантичного поля, в межах якого здійснюється контроль за поведінкою особистості [33].

Ураховуючи зазначене, варто визнати, погоджуючись зі ствердженням Т.В. Наливайко [19, с. 20–21], що теоретична розробка багатьох аспектів громадського контролю має фрагментарний та дискусійний характер. Трактують сутності природи контролю, як правило, зорієнтовано на вузькогалузеву, професійну спрямованість. Як правило, випадають з поля зору вчених структурно-функціональний і соціокультурний підходи до розгляду феномена контролю в суспільстві, аналіз соціального призначення контролю, перспектив його розвитку в умовах становлення громадянського суспільства і розгортання глобалізаційних процесів, власне сутності самої контролюючої діяльності соціальних суб'єктів та ціннісної спрямованості їх активності в цьому аспекті. Не здійснено теоретико-правового аналізу змістовного визначення понять, що характеризують громадський контроль і процес його становлення та функціонування. Недостатньо досліджено специфіку організаційно-правового інституціонування громадського контролю як форми активізації правосвідомості людини в акціях громадського руху, як одного із засобів підвищення результативності участі громадян у діяльності соціальних інститутів.

Висновки. Сьогодні потребують глибокого теоретичного осмислення комплекс питань вивчення впливу громадського контролю на соціум і розвиток відповідних соціальних потреб, а також питань, пов'язаних із з'ясуванням причин і наслідків змін уявлень людей про громадський контроль, його функції та призначення. Науковці ще недостатньо активно взялися за вивчення пласту проблем, пов'язаних з інститутом громадського контролю як чинника соціального розвитку України і формування ціннісних орієнтацій національно і політично свідомого громадянина, патріота своєї країни. У цьому сенсі у близькій перспективі пріоритетним стає з'ясування загальних тенденцій співвідношення державних і громадських форм організації контролю, шляхів подолання труднощів, недоліків і суперечностей у здійсненні активної і відповідно усвідомленої контрольної діяльності та залучення до неї належно підготовлених, кваліфікованих представників громадськості. Важливо, докладаючи зусиль до реалізації цих завдань, максимально використовувати цінний досвід зарубіжних країн, про який ідеться у ЗМІ, а також спеціальних виданнях [19, с. 21]. Усе це, безумовно, потребуватиме серйозного й глибшого теоретико-правового аналізу. І все це справедливо та актуально для сфери підприємництва, яка є основою економіки країни, добробуту населення.

Тому в Україні на порядку денному й постає сучасне питання – у чому ж сутність цільової спрямованості контрольної-наглядової діяльності в такій сфері суспільного життя, як сфера підприємництва? Спрямованість громадського контролю в даному випадку, як на наш погляд, є одним з підтверджень певної його зовнішньої спільності з наглядом прокуратури. Причому, спільності не лише в рамках способів забезпечення законності в управлінні, але й в однорідності здійснюваної ними діяльності. Особливість обох видів забезпечення законності – їх зовнішній надвідомчий правовий і організаційно-правовий вплив на коло суспільних відносин у сфері підприємництва, в основі якого – оптимізація обґрунтованого втручання в оперативно-господарчу діяльність.

Література

1. Авер'янов В. Б. Виконавча влада і державний контроль / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко. – К., 1999. – 47 с.
2. Стрельцов В. Ю. Державний фінансовий контроль діяльності органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... к. н з держупр. : спец. : 25.00.02 / В. Ю. Стрельцов. – Х., 2009. – 16 с.
3. Беяневич О. Верховенство права і законність як принципи господарського процесуального права / О. Беяневич // Право України. – 2011. – № 6. – С. 13–20.
4. Лавринович О. Європейська конвенція з прав людини – надійний дороговказ гуманістичного розвитку України / О. Лавринович // Право України. – 2010. – № 10. – С. 43–47.
5. Парламентський контроль над збройними силами: досвід європейських країн / Г. М. Перепелиця (упоряд.). – К. : Стило, 2002. – 552 с.
6. Кельман М. С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права : автореф. дис. ... к. юр. н. : спец. 12.00.02 / М. С. Кельман. – К., 2011. – 19 с.

7. Андрейчук У. В. Соціально-економічні проблеми становлення і розвитку податкової системи України в умовах перехідної економіки : автореф. дис. ... к. е. н.: спец. 08.01.01 / У. В. Андрейчук. – К., 1999. – 17 с.
- Онищенко А. Податковий контроль та напрями підвищення його ефективності : автореф. дис. ... к. е. н.: спец. 08.04.01 / А. Онищенко. – К., 2004. – 16 с.
9. Рябченко О. Теоретико-методологічні аспекти реалізації прав громадян у державному управлінні / О. Рябченко // Актуальні проблеми державного управління. – 2004. – № 4. – С. 18–26.
10. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : моногр. / Л. А. Савченко. – Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2001. – 407 с.
11. Блащук Ю. О. Валютний контроль операцій на світовому фінансовому ринку : автореф. дис. ... к. е. н.: спец. 08.05.01 / Ю. О. Блащук. – Тернопіль : Терноп. акад. народ. госп. 2011. – 21 с.
12. Стефанюк І. Б. Державний фінансовий контроль підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. ... к. е. н.: спец. 08.04.01 / І. Б. Стефанюк. – К., 2012. – 16 с.
13. Грицай О. В. Антимонопольний контроль за концентрацією господарських структур на рівні регіону : автореф. дис. ... к. е. н.: спец. 08.10.01 / О. В. Грицай. – Донецьк, 2002. – 21 с.
14. Баклан О. В. Адміністративно-правове регулювання підприємництва у сфері підприємництва: теоретико-правовий аспект. – К.: Монографія. – Магістр – ХХІ сторіччя, 2011. – 336 с.
15. Бурдье П'єр. Практичний глузд // П'єр Бурдье ; [пер. з фр. О. Йосипенко]. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2003. – 529 с.
16. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ.] ; под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 237 с.
17. Кудря І. Г. Сучасні концепції посткапіталістичного суспільства: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... к. філос. н.: спец. 09.00.03 / І. Г. Кудря. – К., 2005. – 18 с.
18. Коваль Л. В. Адміністративне право: Курс лекцій. – К.: Вентурі, 1996. – 243 с.
19. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадського суспільства: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Наливайко Тетяна Володимирівна. – Луцьк, 2010. – 210 с.
20. Андрійко О. Ф. Контроль, як функція державного управління: зміст, види та правове регулювання / У кн.: Державне управління: теорія і практика. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 221–222.
21. Горшенев В. М., Шахов И.Б. Контроль как правовая форма деятельности. – М.: Юридическая литература, 1987. – 176 с.
22. Кочерин Е. А. Контроль в системе управления социалистическим производством. Вопросы теории и практики. – М.: Экономика, 1982. – 216 с.
23. Коломоець Т. О. Контроль як функція державного управління / Т.О. Коломоець // Актуальні проблеми державного управління. – 2001. – № 3(11). – С. 229–234.
24. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: ООО «Фирма» ; «АСТ», 1999. – 784 с.
25. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1989. – 151 с.
26. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування // М. Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К.: Основи, 1998. – С. 159–172.
27. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 788 с.
28. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого «Я» // Фрейд З. «Я» и «Оно». Труды разных лет [пер. с нем.]. – Тбилиси : Мерани, 1991. – Кн. 1. – С. 71–139.
29. Колпаков В. К. Адміністративне право України: Підруч. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 752 с.
30. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления. – М.: Юридическая литература, 1974. – 278 с.
31. Бойко Н. Л. Особливості трансформації громадського контролю в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. ... к. соціолог. н.: спец. 22.00.03 / Н. Л. Бойко. – К.: 2012. – 16 с.
32. Сушинський О. І. Теоретико-методологічні засади контролю у сфері публічної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. управління : спец. 25.00.01 / О. І. Сушинський. – К.: 2003. – 40 с.
33. Волобуєв В. В. Внутрішньофірмова ідеологія : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... к. філос. н.: спец. 09.00.03 / В. В. Волобуєв. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2012. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.